
Katolická církev otevírá archivy k období druhé světové války

Katolická církev se snaží o větší transparentnost a otevírá archivy k období druhé světové války

Díky rozhodnutí papeže Františka budou příští rok zpřístupněny cenné materiály vatikánských archivů z období pontifikátu papeže Pia XII., tedy let 1939–1958. Badatelé tak budou moci prozkoumat postoje Vatikánu za druhé světové války a na počátku studené války i nově interpretovat některá stanoviska a činy Pia XII., jehož působení mělo nemalý politický přesah a vyvolávalo i po jeho smrti značné kontroverze. Do vatikánských archivů se chystá už poněkolkáté Marek Šmíd, který se na Katolické teologické fakultě UK specializuje na moderní dějiny. Čím jsou vatikánské archivy výjimečné?

Patří se svými pětadesáti kilometry chodeb plných archiválií mezi nejvýznamnější světové archivní instituce. Shromažďují, uchovávají, evidují, zpracovávají a zpřístupňují veřejnosti písemnou produkci Svatého stolce. Zároveň je to málo známé prostředí, jen pár českých badatelů do něj proniklo. Pro veřejnost jsou vatikánské archivy přitažlivé svým tajemstvím, které je obestírá díky popularitě knížek Dana Browna. Ten jim dodal nádech exotičnosti, mystiky a fantazie, ale veřejnost spíše zmátl.

Kdy přesně jde u Browna o uměleckou licenci?

Například představa, jak se ve sklepních prostorech vakuovou pumpou vysává vzduch, je hloupost. Nebo že by o povolení ke vstupu do vatikánských archivů rozhodoval papež. Ve skutečnosti jde o moderní badatelské prostředí, od digitálního objednávacího systému přes příruční knihovnu až po zázemí, jako je bufet nebo šatna. Nic tajemného za tím nehledejte.

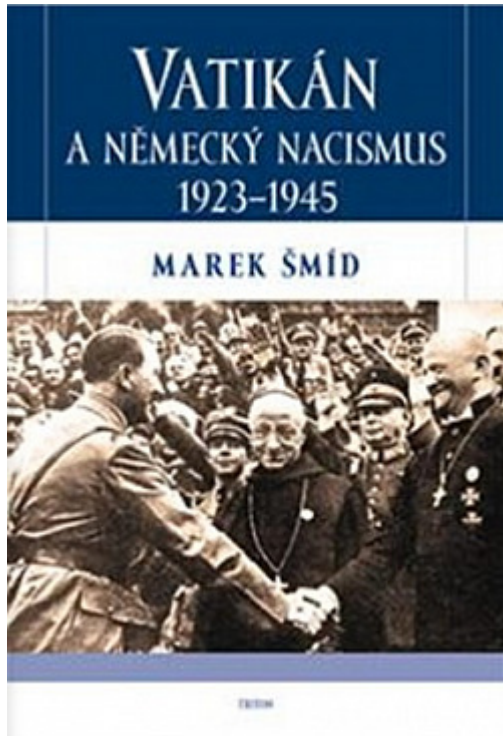
Co člověk musí udělat pro to, aby mohl v archivech bádát?

Předpokládá se, že bude mít ukončené Ph.D. studium a že se bude pohybovat v oblasti archivů se samozřejmostí. Musí dodat oficiální žádost s nástinem svého projektu, tedy zdůvodněním, proč chce bádát právě ve Vatikánu. Součástí žádosti je i doporučení instituce, například vysoké školy, a církevní autority, dále stručný životopis, fotografie a kopie pasu. Vyřízení žádosti trvá několik hodin, než ji prefekt schválí. Zdá se to jako exkluzivní záležitost, ale každý den zde studuje dokumenty kolem padesátky badatelů z celého světa, především těch zaměřených na středověk.

Vy se ovšem věnujete spíše období první republiky.

Je to logické. Co se týče česko-vatikánských vztahů, jsou pro české historiky stěžejní tři období: vrcholný středověk, období Rudolfa II., kdy byly vztahy s Vatikánem bezprostřední, protože císař sídlil v Praze, a nakonec období první Československé republiky, kdy byla přítomnost vatikánského diplomata, takzvaného apoštolského nuncia, v Praze obnovena. Já se soustředím na moderní dějiny, které jsou paradoxně zpracovány nejméně.

V tuto chvíli jsou tedy ve vatikánských archivech k dispozici pouze historické prameny do roku 1939. Co zajímavého lze mezi nimi najít?

Přesněji do února 1939, tedy do smrti Pia XI. Primárně mě zajímaly materiály, které se týkaly Československa, ale badatelsky jsou nesmírně zajímavé také vztahy Vatikánu a autoritativních a totalitních režimů – německého nacismu, italského fašismu a sovětského komunismu. První dva jmenované už jsem zpracoval knižně, teď půjde do tisku i poslední publikace. Je věnovaná vztahům Vatikánu se Sovětským svazem. Jde o málo probádané téma, ale podle mě velmi zajímavé.

Když zůstaneme u první republiky, co nového přinesly vatikánské prameny?

Klíčový byl hlavně pohled Vatikánu na nově vznikající československý stát. Stojí za to už jen zanalyzovat, jaké aspekty politicko-hospodářsko-nábožensko-sociální povahy Vatikán zajímaly. Je to opravdu široká paleta témat od politického rozložení sil v zemi, definice hranic státu, vztahů mezi Čechy a Slováky až po otázku národnostních menšin. Zvláště v období na počátku vzniku republiky bylo Československo pro Vatikán velkou neznámou. V jeho čele stály politické elity, které neměly moc vřelý vztah ke katolictví a ze strany Vatikánu byl zřejmý strach z levicových myšlenek, zednářství a podobně. Stručně by se to dalo charakterizovat jako velká nejistota.

Kdy se situace změnila?

Situace se měnila postupně. Vztahy byly zpočátku napjaté, dá se dokonce říct, že panovala jistá nedůvěra až nevraživost mezi Vatikánem a československými elitami. Za pomyslný mezník a signál obratu k lepšímu se považují svatováclavské oslavy v roce 1929. Když srovnáme dokumenty z dvacátých let s těmi z konce let třicátých, vidíme, že počáteční nejistota a opatrnost se mění v otevřenou sympatii, a to zvláště ve stínu silících totalitních ideologií. Vatikán vnímal, že největším nepřítelem není liberálně-kapitalistické Československo, ale nacistické Německo nebo komunistický Sovětský svaz.

To všechno lze vyčíst z dokumentů apoštolského nuncia v Praze?

Jistě. Vatikán byl vnímavým a aktivním pozorovatelem dění v Evropě a ve světě. Zástupce Vatikánu v Praze byl v čilém kontaktu s ostatními středoevropskými diplomaty. Pravidelně reportoval do Říma a osobně tam zajížděl, často se scházel s československými politickými a náboženskými elitami. Vatikánský diplomat byl zároveň doyenem, tedy zástupcem a mluvčím diplomatického sboru. Když tuto funkci v roce 1945 převzal sovětský velvyslanec, bylo jasné, že zahraniční prioritou Československa bude do budoucna Východ. Předválečný nuncius se sice do Prahy vrátil, ovšem už jen na nižší diplomatické úrovni, takzvaného internuncia, to už je však jiný příběh. Ve vatikánských archivech je spousta dokumentů úřední povahy včetně podrobných zpráv diplomatů, jejich dopisů a telegramů do Říma, ale i výstřižků novin s výpisky, map s poznámkami, analýzami a komentáři. To vše ukazuje na pestrost vztahů a vazeb Vatikánu s ostatními evropskými státy.

Jsou zde i finanční zprávy?

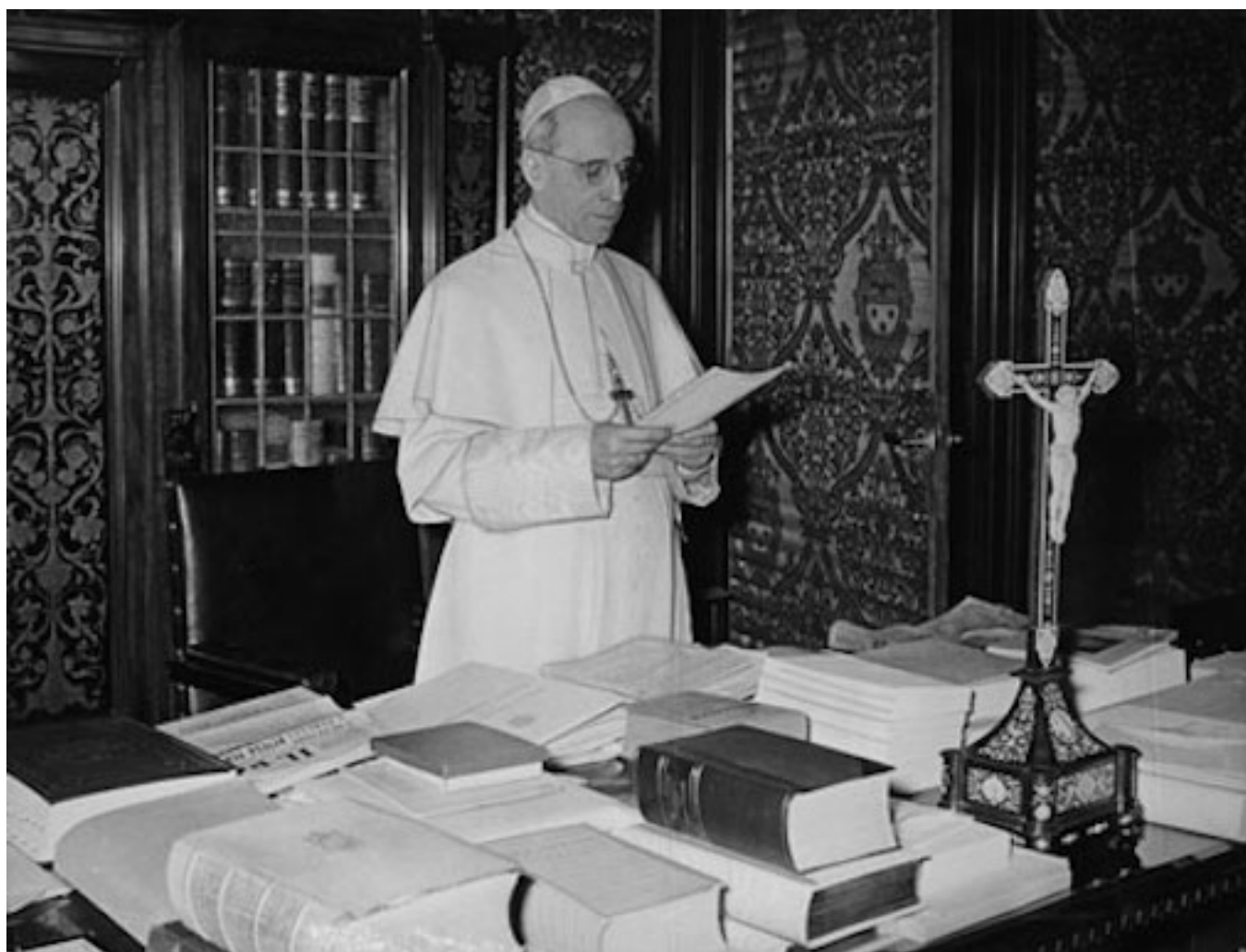
Ano. Měl jsem k dispozici zprávy o finančním chodu nunciatury v Československu a možná vás překvapí, že se třetí apoštolský nuncius Pietro Ciriaci po vystěhování z arcibiskupského paláce dostal do černých čísel. Předtím si žil výrazně nad poměry, takže na jeho neúsporné hospodaření museli doplácet českoslovenští věřící. Dnes už víme, kolik peněz vynakládal pražský nuncius například za překlady, poštu, topení, automobil a podobně. Díky dobovým pramenům máme přehled i o personálu, jídelníčku nebo vybavení místností nunciatury. Dostáváme tak ucelenější obrázek jak o působení vatikánského diplomata v Praze, tak o době první republiky.

Zasáhl Vatikán výrazněji do dění v meziválečném Československu?

První pokusy o ovlivnění zdejší politiky nebyly příliš úspěšné. Poprvé se do ní zásadněji pokoušel zasáhnout apoštolský nuncius Francesco Marmaggi v roce 1925, kdy vystoupil proti účasti prezidenta republiky a předsedy vlády na Husových oslavách. Na protest dokonce v předvečer oslav, tedy 6. července, republiku opustil. Tehdy sílily hlasy především z tábora sociálních demokratů a národních socialistů, aby byly diplomatické styky s Vatikánem přerušeny (ke smíření došlo o dva roky později podepsáním Modu vivendi – dočasné úpravy vztahů státu a církve, pozn. red.). Podruhé se Vatikán dostal do konfliktu s vládou v roce 1933, kdy nuncius Pietro Ciriaci odeslal předsedovi Hlinkovy slovenské ľudové strany Andreji Hlinkovi dopis, v němž se otevřeně postavil za práva Slováků. Toto vyjádření odstartovalo vládní krizi, která měla ještě dohru v československém parlamentu. Výsledkem bylo odvolání papežského nuncia. Do země se Pietro Ciriaci už nevrátil. V roce 1938 byl naopak apoštolský nuncius Saverio Ritter jedním z obhájců demokratického Československa – v době, kdy od nás demokratický svět dával ruce pryč. Mimochodem, v den konání mnichovské konference papež Pius XI. navrhl obětovat svůj život výměnou za záchranu Československa a za mír.

K nadcházejícímu období od února 1939 už historické prameny chybějí, respektive nebyly dostupné, což poznamenalo i obraz papeže Pia XII. Jde nepochybně o dost kontroverzní osobnost.

Texty historiků jsou v jeho případě dost černobílé. Buď ho vnímají jako toho největšího zrádce, nebo největšího hrdinu.

Chybí

nějaká vyvážená střední cesta. To je možná i ta motivace, která mě hnala do prvotního výzkumu. Je třeba si uvědomit, že v roce 1958, kdy Pius XII. umřel, byla jeho autorita nezpochybnitelná. Kondolence do Vatikánu zaslali zástupci židovských obcí, křesťané na celém světě, významné osobnosti. Podle tehdejší izraelské ministryně zahraničí Goldy Meirové se papež zasloužil o záchranu stovek Židů za druhé světové války. Kontroverze přišla vlastně až v roce 1963, kdy byla uvedena divadelní hra Náměstek německého dramatika a levicového intelektuála Rolfa Hochhutha. Ta rozvířila vody otázkou, zda papež spíše nemlčel a nezůstal příliš pasivní v dramatické době druhé světové války. Je to něco, co zaselo sémě nejistoty a podezřívání, které dosud úplně nezmizelo.

Až se pomyslné brány k archivním materiálům z let 1939–1958 otevřou, co bude vás osobně zajímat nejvíce?

V první řadě to budou vztahy Vatikánu k protektorátu Čechy a Morava, tehdy zprostředkované apoštolským nunciem v Berlíně Cesarem Orsenigem. Stranou mého zájmu nezůstane pochopitelně ani slovenský stát a osobnost Jozefa Tisa včetně pozadí jeho poválečného soudního procesu a intervencí papeže. Nesmírně zajímavé je období třetí republiky, kdy náboženství bylo systematicky upozaďováno především prostřednictvím sovětské propagandy. Proč papež u nás tehdy nepromluvil na obranu demokratického směřování stejně, jako to udělal v Itálii? Podívám se i na hodnocení komunistické hrozby z pera vatikánských diplomatů a zajímat mě bude reakce Vatikánu na vykonstruované procesy s kněžími obviněnými z kolaborace s nacismem. Těch témat je řada.

Proč se papež František rozhodl badatelům vyjít vstříc a část archivu mapující období nástupce Pia XI. zpřístupnit dříve? Podle běžné praxe by se měl archiv otevřít až sedmdesát let po smrti Pia XII.

Veškeré dokumenty se připravují, digitalizují a katalogizují předem, takže po technické stránce nic nebránilo tomu, otevřít brány archivů už dříve. Rozhodnutí papeže Františka zveřejnit s předstihem a v plném rozsahu dokumenty k celému období pontifikátu Pia XII. pravděpodobně souvisí s tím, jak se katolická církev postupně otvírá veřejnosti a snaží se o větší transparentnost. Druhá světová válka patří mezi klíčové mezníky dějin dvacátého století a téma je pro badatele velmi atraktivní. Snad i proto se papež rozhodl ustoupit tlaku odborné veřejnosti a ukázat, že Vatikán nemá co skrývat. Zpřístupnění dokumentů pomůže vrhnout světlo jak na jedno z nejmurnějších a nejtemnějších období dvacátého století, tak na osobnost Pia XII.

Doc. PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (1979)

Vystudoval historii a politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Roku 2009 dokončil doktorandské studium politologie tamtéž. V současné době působí jako docent Katolické teologické fakulty UK a přednáší také na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Hlavní oblastí jeho vědeckého zájmu jsou české a světové dějiny dvacátého století a církevní dějiny devatenáctého a dvacátého století. Je autorem knih *Nepřítel: první republika, Masaryk a česká Katolická moderna*, *Apoštolský nuncius v Praze, Vatikán a italský fašismus 1922–1945*, *Vatikán a německý nacismus 1923–1945* atd. Kompletní bibliografii najdete [zde](#) .